

HUNFALVY JÁNOS, A MAGYAR TUDOMÁNYOS GEOGRÁFIA MEGALAPÍTÓJA

JÁNOS HUNFALVY, FOUNDER OF HUNGARIAN SCIENTIFIC GEOGRAPHY

Kubassek János

PhD, Magyar Földrajzi Múzeum, Érd
kubassek.janos@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Hunfalvy János (1820–1888) a ma Szlovákiában található Nagyszalókon született 1820-ban, földműves családban. Történelmi, jogi és teológiai tanulmányait 1845–1846-ban a berlini és a tübingeni egyetemen folytatta. 1846-ban a késmárki Jogakadémián statisztikát és történelmet tanított. Az 1848–49. évi forradalomban és szabadságharcban való részvételéért börtönbüntetésben részesült.

Évtizedes munka révén került a tudományos életbe. A Karl Ritter által képviselt földrajzi irányzat hazai meghonosítójaként tartott beszédével lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Hunfalvy János emelte akadémiai rangra a geográfiát, és 1870-ben megalapította az első magyar egyetemi földrajz tanszéket. 1872-ben létrehozta a Magyar Földrajzi Társaságot, melynek elnökévé választották. Jelentős munkát végzett az egyetemes történelem, az összehasonlító földrajz, a leíró földrajz, az alkalmazott földrajz, a néprajz és a statisztika területén.

Könyveivel, előadásaival, szervező munkájával európai színvonalúvá fejlesztette a magyar geográfiát. Az alkalmazott földrajz tudósaként nagy figyelmet fordított az élet gyakorlati szükségletei és a geográfia mint tudomány kapcsolatára. Német anyanyelven mellett tökéletesen elsajátította a magyart, és kiválóan ismerte a latin, a szlovák, a francia és az angol nyelvet is. Munkásságával összekapcsolta a magyar és az európai tudományos szakköröket.

Életműve a magyar tudományos földrajz alapvető mérföldköve.

ABSTRACT

János Hunfalvy (1820–1888) was born in 1820 in Nagyszalók (now Veľký Slavkov in Slovakia) into a farming family. He studied history, law, and theology in the years of 1845–1846 at the universities of Berlin and Tübingen. In 1846 he taught statistics and history at the Késmár (now Kežmarok in Slovakia) Academy of Law. He was imprisoned for his participation in the Revolution and War of Independence of 1848–49.

He became part of the scientific elite through his decades of hard work. When becoming a corresponding member of the Hungarian Academy of Sciences he gave his speech as an advocate of the geographical school of Karl Ritter.

It was János Hunfalvy who raised Hungarian geography to academic level and established the first Hungarian university department of geography in 1870.

In 1872 he founded the Hungarian Geographical Society, of which he was elected president. He achieved outstanding results in the fields of world history, comparative geography, descriptive geography, applied geography, ethnography, and statistics.

Through his books, lectures and organizing activity, he significantly contributed to bring Hungarian geography up to European level. As a scientist in applied geography he paid close attention to the relationship between the practical needs of life and geography as a science. In addition to his native German, he mastered Hungarian perfectly and was fluent in Latin, Slovak, French, and English. His scientific work built a lasting bridge between Hungarian and European scientific circles.

His oeuvre is a fundamental milestone in Hungarian scientific geography.

Kulcsszavak: természeti földrajz, alkalmazott földrajz, statisztika, földrajzi felfedezések, tudományszervezés, első egyetemi földrajz tanszék

Keywords: natural geography, applied geography, statistics, geographical discoveries, organization of science, first university department of geography

Hunfalvy János a magyar geográfia kiemelkedő tudósaként szerzett európai hírnevet. Nemzetközileg elismert munkája a *Magyarország és Erdély képekben* című, Pesten és Darmstadtban magyarul és németül megjelent műve. A Rochboc Lajos által gyönyörű metszetekkel illusztrált, reprezentatív mű jelentős külhoni elismertséget szerzett Magyarországnak. Tudományos életművének legjelentősebb teljesítménye az 1863–65 között három vastag kötetben megjelent *A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása* című, csaknem 2000 oldal terjedelmű munkája.

A Karl Ritter által képviselt földrajzi irányzat hazai meghonosítójaként tartott székfoglaló beszédével lett a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja. Hunfalvy János emelte akadémiai rangra a geográfiát, és létrehozta az első magyar egyetemi tanszéket 1870-ben, majd két évvel később a Magyar Földrajzi Társaságot. Szervezeti-intézményes kereteket teremtett a földrajztanárok nemzedékeinek képzéséhez. Külföldi kongresszusokon, Hágában (1869), Antwerpenben (1871), Szentpéterváron (1872), Párizsban (1875), Londonban (1885), Velencében (1881), sikeresen képviselte Magyarországot. Fontosnak tartotta a magyar tudomány eredményeinek megismertetését, a rendszeres idegen nyelvű publikációkat. Az összehasonlító földrajz és a leíró földrajz, valamint a városföldrajz kimagasló képviselőjeként, a statisztika tudományának művelőjeként európai színvonalúvá fejlesztette a magyar geográfiát. Nevéhez fűződik a *Földrajzi Közlemények* megindítása s 1883-ban a *Magyar Földrajzi Társaság könyvtára* népszerű sorozat kezdeményezése. Hunfalvy életműve, szerteágazó munkássága és szervező tevékenysége révén a magyar geográfiát szoros szálakkal kötötte az európai földrajzi iskolákhoz. Az alkalmazott földrajz képviselőjeként nagy figyelmet fordított az élet gyakorlati szükségletei és a geográfia mint tudomány kapcsolatára.

GÖRÖNGYÖS UTAKON – AZ ELSŐ LÉPÉSEK A TUDOMÁNY FELÉ

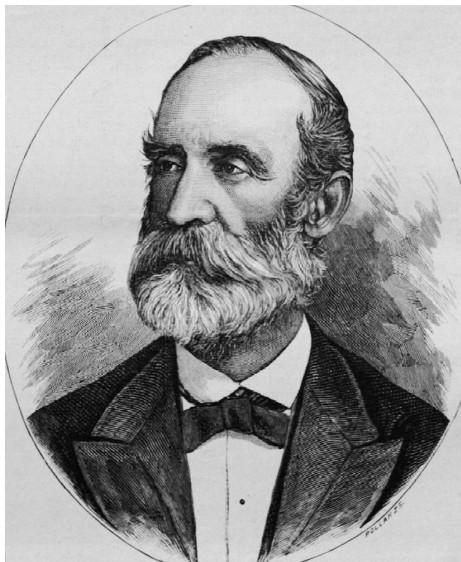
A Magas-Tátra tövében található Szepesség festői földrajzi környezetében fekvő kis falucskában, Nagyszalókon (ma Veľký Slavkov, Szlovákia) jött a világra 1820. június 9-én Hunsdorfer János, akinek német családi neve őseinek származási helyére, Hunfalvára utalt.

Édesapja német ajkú földműves volt, aki a község előjárójaként nagy tekintélyre tett szert. A falu érdekében folytatott pereskedés során megfordult Pesten és Bécsben, így világlátott embernek számított. Az egyszerű falusi környezetből fel lehetett emelkedni, de ez céltudatos munkát, szülői és evangélikus egyházi támogatást követelt meg. Az édesapa áldozatkészsége révén az idősebb fiú, Pál és a fiatalabb János Késmárkon, az evangélikus iskolában, majd Miskolcon tanulhatott. Mindkét Hunfalvy fiú Podmaniczky báró két fiának nevelőjeként végezhetette tanulmányait, és sajátíthatta el a magyar nyelvet.

Hunfalvy János a német, a szlovák, a latin, a magyar mellett a francia és az angol nyelvet is magas szinten beszélte. Az Eperjesi Evangélikus Liceumban 1838–42 között filozófiai, jogi és teológiai tanulmányokat folytatott. Páratlan nyelvtelhetségét bizonyítja, hogy görög nyelvből lefordította Theophrasztosz jellemrajzait, de spanyolul, olaszul és héberül is tudott.

Gróf Dessewffy Egyed házában – ahol 1842–1845 között nevelőtanárként dolgozott – megismert több közéleti személyiséget, Szemere Bertalant, Pulszky Ferencet, Újházy Lászlót, akiknek gondolatai nagy hatással voltak rá. A Hunfalvy testvérek teljesen magyar érzésűvé váltak, s együtt, közös levélben kérték, hogy német hangzású Hunsdorfer nevüket Hunfalvyra magyarosíthassák. Döntésük olyan sorsközösség vállalása volt, melyet nem érdek- és előnyszempontok motívtáltak, hanem az őszinte szívből fakadó elköteleződés.

Hunfalvy János Berlinben történelmi előadásokat hallgatott, s itt ismerhette meg az Európa-hírű német geográfus, Karl Ritter műveit. Nyugat-európai tapasztalatai, utazásai német földön, Belgiumban, Hollandiában, valamint a tübingeni egyetemen folytatott tanulmányok olyan európai látásmódot, tájékozottságot és

Hunfalvy János portréja.

Pollák Zsigmond metszete

(*Vasárnapi Ujság*, 1888, 50. szám, <http://epa.oszk.hu/00000/00030/01814/pdf/01814.pdf>)

ismeretanyagot adtak számára, melyből élete végéig táplálkozott. A hazatérést követően Késmárkon államtudományt és történelmet tanított, de részt vett a megye közéletében, s rendszeresen cikkeket írt a *Pesti Hírlap*ba és más újságokba. Élénken foglalkoztatták a társadalmi kérdések, és lelkesen kapcsolódott be az 1848-as forradalom eseményeibe.

A magyar függetlenség érdekében tartott szónoklatai és írásai miatt a világsi fegyverletételt követően az osztrák hatalom képviselői ellenségüknek tekintették, és megfosztották katedrájától. A létbizonytalanságot tetézte, hogy felségsértéssel és lázítással vádolták meg, Eperjesen börtönbe zárták, és hat hónapot töltött vizsgálati fogságban. A börtönben megkezdte az *Egyetemes történelem* című művének megírását, mely 1851–52-ben három kötetben jelenhetett meg.

Kiszabadítására mozgalom indult. Népszerűségét jelzi, hogy nagyon sokan mellé álltak, s így szabadrábra kerülhetett. A börtönben töltött hónapok nem törtek meg. Később nyilvánosan kiállt a protestáns iskolák autonómiája mellett, amiért rendőri felügyelet alá helyezték. E nehéz esztendőknél ismét nevelősködéssből tartotta fenn magát. A történelmi stúdiumok, az állástalanság és a kilátástalanság után fordult figyelme a geográfia felé. Európában ekkoriban nagy érdeklődés követte a távoli tájakon végzett felfedező utazásokat.

A GEOGRÁFIA VONZÁSÁBAN

Hunfalvy János elvülhetetlen érdeme, hogy kapcsolatot talált a korszak híres Afrika-kutatójával, Magyar Lászlóval, aki Délnyugat-Afrika földjén, szinte teljesen ismeretlen, feltáratlan tájakra tett utazásaival Londonban a Brit Királyi Földrajzi Társaságban jelentős elismerést váltott ki. Hunfalvy János felismerte Magyar László délnyugat-afrikai utazásainak tudományos jelentőségét. Pénzügyi forrásokat szerzett, és a Magyar Tudományos Akadémia égisze alatt közreadta Magyar László levelezését, naplóit, valamint térképét. A német nyelven publikált Magyar László-írásokat bekapcsolta a kor tudományos áramkörébe, s nemzetközi rangot adott a távoli Afrikában elhunyt tudósnek.

A földrajz iránti végleges elköteleződés bizonyítéka 1859. június 6-án közreadott értekezése: *Strabon és Ptolemaiosz, Büsching és Ritter Károly nézetei a földiratról, vagyis a földirat tárgya és feladata*. E munka után tett hitvallása alapvető jelentőségű a geográfia jövőjét illetően: „...egyfelől a természettudományok fejlődését kell figyelemmel kísérem s más felől a történelmi és társadalmi tudományokat sem hanyagolhatom el egészen, mert hiszen a földrajz e kétféle tudománykört mintegy összekapcsolja, mesgyéjüket áthidalja...”

Hunfalvy korán felismerte azt a széles körű társadalmi igényt, amely a hazai föld iránt egyre erőteljesebben megmutatkozott. Az őt megelőző természettudósok, Katona Mihály, Varga Márton, valamint Bél Mátyás és Fényes Elek művei

a maguk korában korszakalkotóak voltak, de nem adtak olyan egységes földrajzi szintézist, melyet Hunfalvy János művei jelentettek. Hunfalvy János nem kis mértékben nyugaton szerzett tapasztalatai okán fontosnak érezte, hogy a tudomány, a geográfia közvetlen módon járuljon hozzá a gazdasági fejlődés újonnan jelentkező szükségleteihez.

A GAZDASÁGI ÉLET, A GYAKORLATI CÉLOK SZOLGÁLATÁBAN

Tisztában volt azzal, hogy a nagy politikai és gazdasági döntések meghozatalához mennyire fontosak a statisztikai adatok. Nem véletlenül lett az 1861-ben elindított *Statisztikai Közlemények*, majd utóda, a *Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények* szerkesztője.

A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és jelentékeny pénzügyi támogatásával közreadott, *A magyar birodalom természeti viszonyai leírása* című nagy művével európai rangot adott a magyar földrajztudománynak. A Kárpát-medence domborzati viszonyait, földtanát, hidrográfiáját, valamint meteorológiai, állattani és növénytani viszonyait bemutató kötetek számos, tereptapasztalatokon alapuló megfigyelést, saját számítást, mérést tartalmaznak.

Hunfalvy János az ország természeti viszonyairól és gazdasági állapotáról olyan szerτεágazó ismeretekkel rendelkezett, amelyekre a döntéshozók is számíthattak. A Statisztikai Hivatal egyik első közleményeként a bányakapitányságok 1863–1867. évi jelentései alapján készítette el *Magyarország bányászata* című munkáját, majd a statisztikai munkatársak tanfolyamán ő adta elő a bányászati és iparstatisztikát.

Hunfalvy János jelentette be a Magyar Tudományos Akadémián 1867. október 14-én a Magyar Statisztikai Hivatal létrehozását. Kimagasló munkát végzett az adatgyűjtésben, majd feldolgozásban és értelmezésben. Jelentős szerepe volt az iparstatisztika fő feladatainak meghatározásában. Hunfalvy így fogalmazta meg a főbb célokat: „...mutassa ki, hol, mi és miért termeltek, mi az évi termelés pénz értéke, milyenek vidékenként az egész országban az üzleti viszonyok”.

Javaslatot készített városi statisztikai hivatalok felállítására. Hunfalvy János közvetlen munkatársával, Keleti Károllyal együtt küzdött a statisztikai értékelés feltételeinek megerősítéséért. A nemzetközi tapasztalatok és a hazai igények egyaránt igazolták Hunfalvy János vélekedését, dacára annak, hogy az 1870-es gazdasági válság viszonyai között lecsökkentették a Statisztikai Hivatal költségvetését és a publikációk számát. A mesterségesen gerjesztett teljesítménykorlátozás támadásokra adott okot. Többen úgy vélték, hogy a Statisztikai Hivatal nem felel meg a kitzűzött feladatnak. Maga a miniszter, Simonyi Lajos a földművelési, ipari és kereskedelmi tárca irányítója a hivatal működését „szerényebb keretek közé” kívánta szorítani.

Hunfalvy kollégáival kitartóan küzdött azért, hogy a statisztikai munkálatok feltételei javuljanak. Szerteágazó munkásságának egyik legértékesebb műve az 1874-ben kiadott, a *Magyar–Osztrák Monarchia rövid statisztikája*. Fényes Elek műveihez hasonlóan Hunfalvy olyan publikációkat készített, melyekben nagyon sok gyakorlati ismeret található. Művelési ágak szerinti bontásban írja le a termőterületeket. Figyelme kiterjed a gabonatermelésre, a fa- és bortertermelésre és -fogyasztásra, de a főbb termények átlagárait, sőt a mezőgazdaságba investált tőke nagyságát is közli. Műveiben megtaláljuk az ország külkereskedelméről, a vasutakról, az országutakról, a folyami, tengeri hajózásról szóló adatokat. Figyelme kiterjedt az oktatási és művelődési intézményekre, az iskolákra, múzeumokra, könyvtárakra, sőt a fegyveres erők létszámára is. Összevetette a különböző források adatait, és a különböző terményeket különböző évek adataival hasonlította össze. Nagyon fontosnak tekintette a nemzetközi kitekintést és összehasonlítást.

A TERMÉSZETI FÖLDRAJZ TUDÓS PROFESSZORA

Hunfalvy János temérdek elméleti és hivatali kötelezettsége mellett a földrajz első egyetemi tanáraként intenzíven foglalkozott a folyóvizek hatásával.

A 19. században Magyarország legjelentősebb természetátalakító tevékenysége a folyók szabályozásához kapcsolódott. A *Duna budapesti szakaszának szabályozása* című, 1877-ben kiadott röpiratában felhívja a figyelmet arra, hogy az emberi beavatkozások következtében olyan térszínek is veszélybe kerülhetnek, melyek azelőtt biztonságban voltak. Rendkívüli időjárás, gyors hóolvadás vagy hirtelen esőzések esetén töltésszakadások történnek, s a megsérült töltések miatt egyes helységeknek, például Szegednek, minden tavasszal rettegniük kell, hogy véégképp elpusztulnak. Két esztendővel később, a Szegedet leromboló 1879. márciusi pusztító árvíz nyomatékot adott látnoki szavainak.

A Duna és a Tisza árvizei jelentős károkat okoztak. A folyószabályozások vizsgálata kiemelt figyelmet váltott ki. A Tisza szabályozása kapcsán fejezte ki aggódalmát. „A nagy posvány területek kiszárítása nem csak a léghőmérséklet szélsőségeinek növekedését, hanem az eső fogyását is fogja előidézni, a nyár derekának mind forróságát, mind szárazságát fokoztatni, s ezzel a növényzetre károsan fog hatni.” Fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy a gátak építésével egy időben öntözőcsatornákat kell építeni és erdősíteni kell. Ma is időszerű véleményét megszívlelni: „Ne csak a mérnökök számításait vegyék tekintetbe, hanem a természetbúvárok véleményét is meghallgassák.”

Egyes részletkérdésekben néha tévedett. Előfordult, hogy a vízszabályozások negatív következményeire fordított nagyobb figyelmet, de az kétségbevonhatatlan, hogy a jó szándék vezérelte. Az 1866-os akadémiai székfoglalójában hazánk közlekedéséről értekezett, s kifejtette „a vasútépítések tervezésénél a vízi utakat

is tekintetbe kell venni”. Nem feledhető, hogy a közlekedési hálózat fejlesztését elsősorban hazai tőkéből akarta megvalósítani. Tartott a külföldnek való kiszolgáltatottságtól.

Egyik tanszéki utódja, Bulla Béla geográfus professzor így vélekedett: „Természeti viszonyainak leírása című munkájában Hunfalvy a Ritter iskola hagyományainak hű szellemében felsorakoztatta a Magyar Birodalom minden folyóját és patakját és elmondott mindent róluk, amit az akkori földrajztudomány akkori színvonalán, autopszia és térképtanulmányok segítségével mondani lehetett” (Bulla, 1954). Másik tanszéki utóda, Láng Sándor professzor emeli ki, hogy Hunfalvy az erdélyi folyók völgyében három teraszt ismert fel, a jelenkori ártéri teraszt és két magasabb jégkori teraszt. A Tisza példáján foglalkozott a mederváltoztatásokkal és a hordalékmozgással. Munkáira később utódai, Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő is támaszkodtak. A Hunfalvy által használt „fokozatok”, új és régi áradmányok mellett megkülönböztetett szikla- és kavicsteraszokat. Hunfalvy tisztában volt azzal, hogy a folyóvizek természetének megismerése nagyon fontos az Alföldön lakó emberek életminősége és létbiztonsága miatt.

Sokrétű természetföldrajzi munkásságát a Kárpát-medencében tett gyakori utazások és személyes tereptapasztalatok jellemezték. Tájékozottságát mutatja, hogy a svéd botanikus, Göran Wahlenberg eredményeit is számon tartotta. Hunfalvy nagyon érdekes és minden bizonnyal személyes tapasztalatokon nyugvó megállapításokat tett, illetve magyarázatokat fűzött a Magas-Tátra hóborítottságára, mértékére és okaira vonatkozóan. „...a rendes körülmények között a Magas-Tátrán az örökös hó határa 8141 lábnyi magasságban volna, de az így elméletileg kiszámított határ nem vág össze azon magassági vonallal, melyet a Magas-Tátrában az örökös hóra nézve tapasztalunk. Néhány csúcs mindenesetre meghaladja a 8141 lábnyi magasságot, mégis egyikének sincs örökös hó- és jégborítéka, s legalább néhány virágos növényt mindegyikén találunk. Wahlenberg a Lomnici-csúcson négy, a Krivánon pedig tíz virágos növényfajt talált.” Hunfalvy részletesen vizsgálta a tengerszint feletti magasság és a növényövezetesség kérdését. Nagy figyelmet szentelt a pásztorkodás természeti feltételeinek, a legeltetésnek, valamint az időjárás változások hatásainak.

Joggal tekinthetjük a természetvédelem úttörőjének, aki az elsők között ismer- te fel a környezet károsítását. „A Tátra égalja sokkal szélsőségesebb, mint a svájci Alpoké, s e nagyon szélsőséges égalj mind az örökös hóvonal felette nagy magasságát, mind az aránylag mélyen lenyúló szórványos hótömegeket, mind végre a gyakran előforduló nyári havazásokat fejt meg. Az orvosi növények azonban, pl. a tárnics, leginkább a sziklás magasságban teremnek, a szepesi oldalon azonban a túlságos szedetés következtén már azok is tetemesen fogynak.”

Manapság a Tatrai Nemzeti Park szigorú természetvédelmi törvény oltalma alatt áll. Hunfalvy éppen a Kárpátok példáján ismerte fel, hogy a természeti folyamatokba történő emberi beavatkozások, elsősorban a vízszabályozások olyan

következményekkel járhatnak, melyek tanulságai napjainkig elgondolkodtatóak. A táj és az ember kapcsolata, a termelő, elsősorban a mezőgazdasági tevékenység és a közlekedés adottságainak a Kárpátok természeti tényezői általi meghatározottsága számos érzékletes példával tükröződik Hunfalvy János műveiben.

A páratlan hazai és külhoni, elsősorban német és francia szakirodalmi tájékozottsággal bíró Hunfalvy enciklopédikus műveltsége egyedülálló volt a maga korában. Így lehetett, rivális nélkül, kétségbevonhatatlan szak tekintély, akinek a véleménye mindenki számára megkerülhetetlen orientációs pontot jelentett.

A SZINTÉZISALKOTÓ POLIHISZTOR ÉS A TUDOMÁNSZERVEZŐ

A mérhetetlen tudás külföldi elismertsége itthon is magasra emelte Hunfalvy tekintélyét. Imponáló publikációs teljesítménye, széles körben ható egyetemi és közéleti fórumokon tartott előadásai páratlan megbecsülést eredményeztek számára.

Szabó József professzor kimutatta, hogy Hunfalvy munkásságában nem alkalmazkodott mereven a ritteri elvek vezérfonalához, s gyakran idézte Oscar Peschelt, aki a földrajzi összehasonlításokat igen széles körben alkalmazta. Szabó József monografikus feldolgozásában találóan utalt rá, hogy Hunfalvy kutatási elveit „nem értelmezte dogmaként, s ha a tudományos igazság keresésében korlátoknak érezte, akkor minden további nélkül el tudott tekinteni tőlük” (Szabó, 1980). Hunfalvy János a földrajz elméleti és gyakorlati kérdéseinek kiváló tudósává vált, s ez is hozzájárult tudományszervező sikereihez.

Hunfalvy néprajzi, történelmi, és földrajzi előadásaiban nagy hangsúlyt fektetett a természeti viszonyokra, a földrajzi elhelyezkedésre, a domborzatra, a vízszintes tagozódásra, a földtani, közettani viszonyokra, valamint a hegységek elhelyezkedésére és a folyóvizek futási irányára. A természeti környezet társadalomra és a termelésre gyakorolt hatását sokoldalúan vizsgálta. Nemcsak tudást, hanem szemléletet is adtak előadásai. Budapesten az első egyetemi földrajz tanaszék létrehozásával elindította a földrajztanárok magas szintű képzését. Szabó József megállapítása szerint „ezek a hallgatók kétségtelenül a legmodernebb ismereteket kapták, s alkalmuk volt megérezni, hogy a földrajz sem művelhető az összefüggéseknek – főleg összehasonlításokkal való – feltárása nélkül”. Az államisméket meghaladó „egyetemi előadásai során jutott el a földrajz legmagasabb szintjére” – szögezte le Szabó József (1985).

Hunfalvy *Egyetemes földrajzának* lapjain az ember sem sikkadt el. Ortutay Gyula a mű néprajzi értékeit méltatta: „A szigorúan vett leíró földrajzi részek mellett telis-teli van munkája néprajzi leírásokkal, sokszor valóságos nemzetkarakterológiát ad, mint pl. a spanyol részben vagy a magyarság csoportjainak, szokásvilágának a leírásánál. Műve a múlt század végén nemzedékek európai eligazítója volt...” (Ortutay, 1960).

Szabó József hívja fel a figyelmet arra, hogy „Hunfalvy valóban mesteri tömörséggel tudta összefoglalni egy-egy nép jellemzését. E jellemzései nyilván mindig többé-kevésbé szubjektívek, de az megállapítható, hogy soha nem egyoldalú. A sajátjának érzett magyarság hibáit éppúgy számba veszi, mint bármely szomszédos nép erőnyeit. S észre kell venni azt a törekvést is, hogy egy-egy elmaradott nép első pillantásra durva, negatív vonásaiban a mostoha sors tükröződésére hívja fel a figyelmet.” (Szabó, 1980)

Hunfalvy rendszeresen beszámolt a földrajztudomány nemzetközi helyzetéről, a külföldi kutatóexpedíciók eredményeiről. A különböző nemzetközi tudományos kongresszusokon nagyon széles és gyümölcsöző kapcsolatrendszert épített ki. Fontosnak tartotta, hogy a távoli kontinenseken tett földrajzi felfedezések eredményeit minél szélesebb körben megismertesse a magyar közvéleménnyel.

Híveket, pártfogókat, barátokat akart szerezni a földrajznak, s ennek érdekében minden alkalmat megragadott, hogy előadásaival, tanulmányaival, közéleti szerepléseivel népszerűsítse tudományát. Tanárként nagyon eredményesen tevékenykedett. Az egyik legkiválóbb diákja, Thirring Gusztáv geográfus, statisztikus így értékelte professzorát: „Hunfalvy János, mint geográfus a maga korában még polihisztor és enciklopédista lehetett, valóban az egyetemes földrajz mestere, aki a maga univerzális tudásában egyesítette mindazokat az ismereteket, amelyeket földrajz, természettudomány, néprajz, statisztika és közgazdaságtan a földről és az emberről összehalmozott [...] tagadhatatlan, hogy ő volt az első magyar szakférfiú, aki tudományos rendszerességgel tárgyalta a földrajzot és akinek hangyaszorgalma és szívós bűvárkodása hozta létre azokat az alapvető munkákat, amelyekre az újabb természettudományos irány is támaszkodott és épített.” (Thirring, 1922)

Hunfalvy János munkásságát joggal tartja számon a történettudomány, a statisztika és a néprajz. E tárgykörökben írt művei közül kiemelendő *Európa államai rövid statisztikája* (1868), valamint *Az európai államok budgetjei* (1862). Az összehasonlító módszer alkalmazásával íródott, elsősorban német forrásokra támaszkodó művek állami költségvetéseinek összevetése érzékelteti a gazdasági-társadalmi folyamatok sajátosságait.

Munkásságának folytatói egyaránt kiemelik, hogy milyen sokat tett nyelvi elszigeteltségünk csökkentése s a nemzetközi elismertetésünk érdekében. Hunfalvy nagy figyelmet fordított arra, hogy a francia *Revue géographique internationale*, valamint a német, Petermann-féle *Geographische Mitteilungen* rendszeresen hírt adjon hazánkról és a magyar földrajz eredményeiről. Fodor Ferenc (2006) állapította meg: „Kétségtelen, hogy talán egyetlen más időszakban sem volt a magyar geográfiának olyan szoros kapcsolata a nyugat-európai tudományos körökkel, mint ekkor. Nem hiányoztunk egyetlen nemzetközi kongresszusról sem.”

Fodor Ferenc földrajzprofesszor igen szellemesen ábrázolta Hunfalvy János szakmai kapcsolatainak „bolygórendszerét”, melybe a kor számos tudósa beletar-

tozott. Több tanítványa és munkatársa a legkülönbözőbb posztokon szolgálták a geográfiát. A Magyar Földrajzi Társaság 1872-es megalakításakor sikerült a kor számos jeles magyar utazóját, Vámbéry Ármint, Déchy Mórt, Xantus Jánost a geográfia ügye mellé állítani. A tanítványok közül Berecz Antal, Czirbusz Géza, Erődi Béla, Havass Rezső, Márki Sándor, Lasz Samu a legkülönbözőbb szakterületeken hasznosították a Hunfalvytól kapott szellemi útravalót. Hunfalvy kiváló emberismerettel megáldott szervezőként ötleteket adott, indítványokat tett, előadásokat tartott, hírlapi cikkeket írt, tárgyalásokat folytatott, szervezett, és a közélet legkülönbözőbb posztjain érvelt a tudomány érdekében.

Hunfalvy János korában a földrajz mint iskolai tantárgy előkelő helyet foglalt el. Az általa javasolt – és többnyire általa is írt – tankönyvek az ország minden iskolájába eljutottak. A geográfiának anyagi erőforrásokat szerzett, fórumokat teremtett, s a tudomány eredményeit igyekezett a hétköznapi életben hasznosítani.

A német iskola tudósainak, Alexander von Humboldtnek, Karl Ritternek és Ferdinand von Richthofennek munkáit lefordítva és gyakran idézve igyekezett itthon is megismertetni a korabeli nyugat-európai tudomány eredményeit. Szabó József találóan mutatott rá, hogy a polihisztor tudós révén vált a földrajz a történelemtől teljesen független egyetemi diszciplínává. A Hunfalvy által lerakott alapok és szervezeti-intézményi keretek, valamint társadalmi fórumok a későbbiek során elevenen hatottak a geográfia fejlődésére. Az oknyomozó természettudományi földrajzi irányzat világszínvonalra fejlesztése az utód Lóczy Lajos, illetve Cholnoky Jenő érdeme, de nem feledhető, hogy az alapokat lerakó munkában milyen kimagasló érdemeket szerzett Hunfalvy János. Az enciklopédikus összehasonlító geográfiát egyetemi és akadémiai rangra emelő professzor a 19. század egyik legjelentősebb polihisztorja volt.

1888. december 6-án bekövetkezett halála után a magyar újságok terjedelmes nekrológokban búcsúztak tőle. A megemlékezők közül Keleti Károly (1890) elkészítette a Hunfalvy-bibliográfiát, mely meggyőzően bizonyítja, hogy a legnehezebb élethelyzetekben is lehet alkotni, dolgozni, nemes célokat valóra váltani. Az első, a börtönben megírt könyvtől, az *Egyetemes történelemtől* hosszú és göröngyös út vezetett a budapesti egyetem katedrájáig. Ezt a nehéz és meredek utat azonban sikeresen járta be a szepességi jobbágyivadék, aki a nagyszalóki földműves házától kiindulva börtönbüntetést elszenvedve jutott el a Magyar Tudományos Akadémia előadói pulpitusáig. Kimagasló, nemzetközileg elismert eredményeit elsősorban a maga tehetségének, szorgalmának és kitartásának köszönhetette, de a kor jeles közéleti személyiségei, döntéshozói – akik felismerték munkássága értékeit és gyakorlati hasznosságát – is hozzájárultak páratlan sikeréhez.

Hunfalvy legfontosabb művei mellett nem feledhető, hogy a tudomány számára olyan társadalmi igények, gyakorlati szempontok, hétköznapi szükségletek szülte célokat és feladatokat jelölt meg, melyek igen hasznosak és előremutatóak voltak. Ezzel a szemlélettel és a szervezői képességekkel tudott döntéshozókat megnyer-

ni, megbízásokat, erőforrásokat szerezni, intézményi kereteket teremteni. S ezért tekinthetünk személyére és életművére ma is követendő példaként.

Hevesi Attila szerint a történeti földrajz és a politikai földrajz hazai megteremtőjének tekinthetjük. A közelmúlt bosznia-hercegovinai, koszovói eseményeinek megértéséhez Hunfalvy balkáni leírásai máig igen hasznosak. Hevesi Attila eleveníti fel, hogy Hunfalvy szót emelt a Velencei-tó kiszáritásának ostoba terve ellen, s felhívta a figyelmet, a tómedence vizének elvesztése nagyon súlyos környezeti következményekkel járhat (Hevesi, 2001).

Az utókor megbecsülését jelzi, hogy Hunfalvy János nevét viseli Budapesten, a Ponty utcában található két tannyelvű közgazdasági szakközépiskola, melynek tanárai és diákjai méltó tisztelettel ápolják a névadó emlékét.

VÁLOGATÁS HUNFALVY JÁNOS MŰVEIBŐL

- Egyetemes történelem*, I–III. Pest, Emich Gusztáv, 1851–1852
- Magyarország és Erdély eredeti képekben*, I–II. (németül is) Pest–Darmstadt, Lange Gusztáv György, 1855–1860, [https://mek.oszk.hu/06400/06446/pdf/Budapest_és_környéke_\(németül_is\).Pest:_Lauffer-Stolp,_1859](https://mek.oszk.hu/06400/06446/pdf/Budapest_és_környéke_(németül_is).Pest:_Lauffer-Stolp,_1859)
- A magyar birodalom természeti viszonyainak leírása*, I–III. Pest, Emich Gusztáv, 1863–1865, <http://real-eod.mtak.hu/5613/>
- Az osztrák birodalom rövid statisztikája, különös tekintettel a magyar államra*. Pest, Emich Gusztáv, 1867, <https://books.google.hu/books?id=DBFbAAAA-cAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false>
- Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyék leírása*. Pest, Emich Gusztáv, 1867, https://mandadb.hu/tétel/653446/Gomor_es_Kishont_torvenyesen_egyesult_varmegyenek_leirasa
- Hazánk közlekedési eszközeiről*. Pest, Eggenberger, 1867, <http://real-eod.mtak.hu/754/>
- Európa államainak rövid statisztikája*. Pest, Emich, 1868, https://mandadb.hu/tétel/448512/Europa_allamainak_rovid_statistikaja_1868
- A Duna budapesti szakaszának szabályozása*. Budapest, Franklin, 1877, https://mandadb.hu/tétel/595598/A_Duna_budapesti_szakaszanak_szabalyozasa
- Földrajzi tényezők. H. J. előadásai alapján jegyezte: Savlicsek Sándor*. Budapest, 1881–1882
- Folyóink szabályozása. Budapesti Szemle*, 1888, 321–337. http://real-j.mtak.hu/2335/1/BudapestiSzemle_1888_054.pdf
- Az egyetemes néprajz*. Jegyzet egyetemi előadásról (csonka), é. n.
- Egyetemes összehasonlító földrajz*. Jegyzet egyetemi előadásról, é. n.
- Egyetemes földrajz*. I–III. Budapest, 1884–1890, <https://mek.oszk.hu/13900/13942/pdf/>

IRODALOM

- Balázs D. (szerk.) (1993): *Magyar utazók lexikona*. Budapest: Panoráma Kiadó, 163–164.
- Bulla B. (1954): Néhány szó a magyar földrajztudomány haladó hagyományairól. *Földrajzi Közlemények*, II. (LXXVIII.), 1, http://tudosnaptar.kfki.hu/k/a/katonam/Bulla_1954.doc
- Fodor F. (2006): *A magyar földrajztudomány története*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatóintézete, http://www.mtafk.hu/konyvtar/kiadv/fodor_foldrajz.pdf
- Hevesi A. (2001): A korszerű magyar földrajztudomány megteremtője – Hunfalvy János földrajzi munkássága. *A Miskolci Egyetem Közleményei, A sorozat, Bányászat*, 61. kötet, 83–117.
- Keleti K. (1890): *Hunfalvy János emlékezete*. [Tartalmazza Hunfalvy János írásainak eddigi legteljesebb bibliográfiáját.] *A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékezésedek*, VI/3. Budapest: MTA, 22–40. https://mandadb.hu/common/file-servlet/document/1062914/default/doc_url/N5_Hunfalvy_Keleti_OCR_1889.pdf
- Kubassek J. (2001): Mozaikok a Kárpátok tudományos feltárásának történetéből. In: Ilyés Z. – Keményfi R. (szerk.): *A táj megértése felé. Tanulmányok a 75 éves Pimczés Zoltán professzor tiszteletére*. Debrecen–Eger, 259–274.
- Láng S. (1971): A földrajzoktatás múltja az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1870–1970 között. *Földrajzi Értesítő*, XX, 3, 329–341.
- Láng S. (1971): A budapesti tudományegyetem földrajzi intézetének 100 éve – professzorai munkásságának tükrében. Az 1970. november 20-i egyetemi centenáriumi ünnepségen elhangzott méltató előadás. 100 éves a magyar földrajzi felsőoktatás. *Földrajzi közlemények*, 19, 3, 242–247.
- Márki S. (1889): Hunfalvy János. *Földrajzi Közlemények*, 17, 65–82. http://real-j.mtak.hu/10016/1/FoldrajziKozlemenyek_1889.pdf
- Ortutay Gy. (1960): *A két Hunfalvy – Írók, népek, századok*. Budapest: Magvető Könyvkiadó
- Szabó J. (1980): *Hunfalvy János*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Szabó J. (1985): Gondolatok Hunfalvy János életművéről néhány XIX. század közepi földrajzi irányzat tükrében. (*Földrajzi Múzeumi Tanulmányok*, 1) Érd: Magyar Földrajzi Gyűjtemény, 21–26. https://library.hungaricana.hu/hu/view/SZAK_FOLD_Fmt_01_1985/?pg=22&layout=s
- Székely A. (1971): A folyóvizek munkaképességének megismerése, különös tekintettel a budapesti egyetem professzorainak munkásságára egy évszázad alatt. 100 éves a magyar földrajzi felsőoktatás. *Földrajzi közlemények*, 19, 3, 248–290.
- Thirring G. (1922): Hunfalvy János sírjánál. *Földrajzi Közlemények*, 169–170.